

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 6, Aralık/December 2023)

Büyük Hun Devletinin Şehir Kültürü

Urban Culture of the Great Hun State

Tahsin BİLĞİ

Doktora Öğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

tahsinefebilgi@hotmail.com

 ORCID 0000-0002-7209-4283

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 24.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07.12.2023

Atıf/Citation

Bilgi, Tahsin (2023), Büyük Hun Devletinin Şehir Kültürü, *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 59-68.

Bilgi, Tahsin (2023), Urban Culture of the Great Hun State, *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (6), 59-68.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.

This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz Tarihin en kadim milletlerinden biri Türklerdir. İslamiyet öncesi dönemde Türkler tarafından kurulan ilk büyük Türk devleti kaynaklara göre MÖ III. yy. ile MS. III. yy. arasında hüküm sürmüş olan Büyük Hun Devleti'dir. Büyük Hun Devleti'nin çatısı altında birleşen Türklerin ve devletlerinin hangi hayat tarzını benimsedikleri araştırmacılar arasında her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların temelinde Çin kaynaklarının verdikleri tek taraflı ve subjektif bilgiler önemli rol oynamıştır. Çin kaynaklarının verdikleri bilgilere göre Hunların sosyoekonomik hayatı hakkında bilinen en önemli bilgi konargöçer bir hayat tarzına sahip oldukları, madencilik ve tarımı bilmedikleri ve yerleşik kültüre uzak kaldıkları yönündedir. Araştırmacılar arasında bir kısmı tartışmalara son vermek için çalışmalarına arkeolojik araştırmalar temelinde devam etmişlerdir. Arkeolojik araştırmalar sonucunda Hunlar hakkında yeni bilgiler öğrenilmiştir. Yeni öğrenilen bilgilerin doğru bir şekilde işlenmesiyle Hunların kontrolü altında olan bölgelerin bir kısmında yerleşik yaşamı benimsedikleri, kasabalar ve şehirler inşa ederek madencilikle, tarımla uğraştıkları ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı Hun şehir kültürünü ortaya koymaktır.

Anahtar sözcükler: Chih-chih Chanyü, Kale-şehir, Şehir Kültürü, Yerleşik Hayat, Yerleşim

Abstract One of the most ancient nations in history is the Turks. According to sources, the first great Turkish state founded by the Turks in the pre-Islamic period was Great Hun state and it was ruled between the centuries of BC III and AC III. The lifestyle of Turks and their states under the association of the Great Hun State was always discussed by researchers. One-sided and subjective information provided by Chinese sources was played an important role in the basis of these discussions. According to the information provided by Chinese sources the most important information known about the socioeconomic life of the Huns is that they had a nomadic lifestyle, did not know mining and agriculture, and remained distant from the settled culture. Some of the researchers continued their studies on the basis of archaeological research to stop the discussion. As a result of archeological research new information was learned about the Huns. By correctly processing the newly learned information it was recognized that the Huns were adopted a settled life in some of the regions which is under their control, they built towns and cities, and they engaged in mining and agriculture. The aim of this study is to show the Hun city culture.

Keywords: Chih-chih Chanyü, Castle-city, Urban Culture, Sedentary Life, Settlement

Giriş

Asya'nın derinliklerinde yazılı kaynaklar ışığında hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk Türk devleti Büyük Hun Devletidir. Büyük Hun Devleti, başta Çin olmak üzere ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket eden çeşitli Türk boylarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış Türk Devletidir.

Türk tarihinde iz bırakmış ilk büyük Türk devleti olan Hunlar hakkında ilk bilgiler kültürel ve siyasi anlamda derin bir ilişki ve iletişim kurdukları komşusu Çin'in tarihçileri tarafından MÖ III. yüzyılda kaleme alınmış olan yazılı Çin kaynaklarından elde edilmiştir.

Hunlara dair elimizdeki bilgiler ve veriler ağırlıklı olarak Çin kaynaklarına dayanmakla birlikte son yıllarda yapılan arkeolojik saha çalışmaları Türklerle ilgili araştırmalarda özverili bir şekilde çalışan araştırmacılara yeni yollar ve yeni ufuklar açmaktadır.

Arkeolojik saha araştırmaları öncesinde Hunların sosyoekonomik hayatı hakkında bilinen en önemli olgu konargöçer bir hayat tarzına sahip oldukları yönündedir. Hunların sosyoekonomik hayatı hakkında tek taraflı da olsa değerli bilgiler veren Ssuma Ch'ien; *“Barış zamanlarında Hunlar hayvanlarını güderler, aynı zamanda da kuşlar ve diğer av hayvanlarını avlayarak hayatlarına devam ederlerken, tehlikenin ortaya çıktığı zamanlarda ise baskınlar için savaş eğitimi alırlar. Şanyülerinden başlayarak bütün halk evcil hayvanların etiyle beslenirler. Giysi olarak da bu hayvanların deri, keçe ve postlarından yaptıkları giysileri giyerler”*(Taskin, 1968: 34,35) şeklinde Hunların sosyoekonomik hayatının kilit noktalarını özetlemiştir.

Yine başka bir Çin kaynağında Hunlar için; *“surlarla çevrili sürekli ikamet ettikleri şehirleri olmadığı gibi su ve otlakların peşinde oradan oraya göç ederler, tarımla uğraşmazlar”* (Taskin, 1968: 34) gibi Hunların sosyoekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Her iki Çin kaynağının verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Hunların temel geçim kaynağını konargöçer ekonominin temeli olan hayvancılıktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde at, deve, keçi, koyun, sığır ve yak gibi hayvanlar Hunların temel ve önemli mal varlıklarını oluşturmaktadır. Ek olarak bu hayvanların beslenmelerini temin etmek için ise kendilerine ait otlak alanlara giderek hayvanlarını otlatırlar. Bu bilgilerin dışında ise Hunlarda şehir kültürünün, tarımın ve madencilik olmadığını kaynaklar tarafından vurgulanmıştır.

Hunların konargöçer bir medeniyetin temsilcisi olduğunu göz önüne alırsak Hun ekonomik yaşamının temelinde hayvancılığın dışında tarım ve madencilik faaliyetlerinin de bulunduğundan bahsetmemiz gerekmektedir.

Bilindiği gibi yerleşik hayatın en önemli şartlarından biri tarım üretiminin yapılmasıdır. Çünkü bir bölgede tarım yapılması o bölgede yerleşmek anlamına gelmektedir. Toprağın ekim ve dikim işleri için hazırlanması, üretimi yapılması planlanan ürünlerin tohumlarının ekilmesi ve bunların periyodik olarak sulanması işlerinin takip edilmesi ve sonunda hasatlarının yapılması zaman gerektiren işlerdir.(Baykara, 1975: 80) Aynı durum madencilik üretimi içinde geçerlidir. Zira çıkarılan madenlerin belli kimyevi operasyonlardan geçirildikten sonra işlenmesi zaman alan işlerdir.(Baykara, 1975: 87) Dolayısıyla yerleşik hayat ile maden ve tarım arasında önemli ölçüde paralellik vardır.

Hun Türklerinde Şehir Kültürü

Hun Türklerinde gerek Çin kaynakları gerek arkeolojik çalışmalar sonucunda ekonominin temelinde madencilik ve tarıma dayanan yerleşik yaşam kültürünün olduğu ortaya konulmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi yerleşik yaşamın vazgeçilmez şartlarından biri tarım faaliyetlerinde bulunmaktır. Hunlarda tarım üretiminin yapıldığına dair hem yazılı kaynaklar hem arkeolojik veriler bizlere son derece önemli bilgiler sunmaktadır.

Hun tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Sovyet Sinolog Taskin ise Çin kaynaklarını analiz etmesi sonucunda Hunlar'da tarım faaliyetlerinin yapıldığının tartışmasız kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.(Kalan, 2012: 7)Zira Baykal Gölü bölgesinde Hun dönemine ait tarım aletlerinin bulunması, hasadı yapılan ürünleri saklamak için açılan çukurlara rastlanması, birçok kültür bitkisinin çekirdek ve tohumlarının ele geçirilmesi ve sulama kanallarının varlığı Hunların tarımla uğraştıklarının kanıtları sayılmaktadır.(Baykara, 1975: 81)

Çinli tarihçi Shi Gu ünlü eserinde; *“Kuzey ülkelerinde soğukların erken başlamasına ve toprakların tahıl ekimine uygun olmamasına rağmen Hunlar ekim yapıyorlar”*(Biçurin, 1950: 76) gibi bilgiler bulunmaktadır. Hun topraklarında tarım

üretim işaret eden başka bir kaynak Shi-zhi de “*Art arda birkaç yıl devam eden kar yağışı nedeniyle hayvanların pek çoğu telef oldu, salgın hastalıklar baş gösterdi ve tarlada ekinler olgunlaşmadı*” (Taskin, 1973: 22, 28, 29) gibi açıklamaları görmekteyiz.

Her iki kaynağın verdiği bu bilgilerden tarımın Hunlar için ne kadar stratejik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Fakat bu bilgilerden Hunların ne gibi tarımsal teknikler uyguladığı ve hangi tarım aletlerini kullandığı hakkında bilgilere ulaşılamamaktadır.

Tarım üretimiyle uğraşan Hunların hangi tarım aletlerini kullandığı hususunda konunun aydınlatılması için devreye arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen veriler girmektedir. Bu verilere göre Hunlar toprağı ekilebilir hale getirmek için (Kalan, 2012: 7) çapa, kürek ucu, orak, öğütme taşı, pulluk ve saban gibi tarım aletlerini kullanmışlardır (Kılıç, 2018: 111).

Yerleşik yaşamın diğer bir şartı ise madencilik üretiminin yapılmasıdır. Hunlarda madencilik ve metalurjinin geliştiğine dair hem yazılı kaynaklar hem arkeolojik veriler bizlere son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Zira Hunlar kendi askeri teçhizat ihtiyaçlarını karşılamak için düzenli üretimin yapıldığı madencilik merkezlerine gereksinim duymuşlardır.

İslamiyet öncesi Türklerin bulunduğu coğrafyada çok eski zamanlardan itibaren madenlerin ve madenciliğin ileri seviyede olduğu bilinen bir gerçektir. Hun Türkleri de kontrolleri altında bulunan coğrafyalarında yer alan madenleri çok iyi işleyerek bu konuda ustalaşmışlardır. Sovyet arkeolog Buryakov’un verdiği bilgiye göre Hun dönemine ait Levlekan yerleşim bölgesinde firuze yapımında kullanılan 39 ilkel imalathane ortaya çıkarılmıştır. (Erden, 2017: 16) Ek olarak maden ocakları ve eritme fırınları bulunmuştur. (Erden, 2017: 16)

Araştırmacıların önemli bir kısmı Hunların tam konargöçer kültürün temsilcisi olduğunu savunmaktadır. Nitekim Hunlar üzerine yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Sovyet arkeolog, oryantalist ve tarihçi Aleksandr Bernştam “*Hunların Tarihi*” adlı eserinde Hun şehirleri hakkında tek bir kelime dahi söylememiştir. (Kılıç, 2018: 112) Oysa Hun şehirleri hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar sınırlı olmasına rağmen Hunlardan kalan şehir kalıntıları doğrultusunda yazlık ve kışlık olmak üzere iki farklı şehir yapılanmasının olduğu görülmektedir. Bu durum Ssu-ma Ch’ien’in verdiği “Hunların yazlık başkentinin Lung-ch’eng (Ch’an-yü’nün şehri), kışlık başkentinin ise T’ai-ling”dir şeklinde verdiği bilgi sayesinde doğrulanmaktadır.

Ssu-ma Ch’ien “*Büyük Tarihçinin Arşivleri*” adlı eserinde; “*Hunlar Beşinci ayda Lung-ch’eng’de toplanarak, atalarının, yerin, göğün, yaşayanların ruhlarıyla semavi ruhlara kurban verirler. Sonbaharda atları iyice semirdiğinde ise Tai-ling’de toplanarak atlarını ve büyük baş hayvanlarını kontrol ederler ve sayarlar*” (Taskin, 1968: 40) şeklinde bilgi paylaşımında bulunmuştur. Hunlar Lung-ch’eng’de yılda üç kez toplanarak devletin ve milletin geleceğini ilgilendiren stratejik konuları konuşmuşlardır. (İbiş, 2019: 38) Bu bilgileri yorumlayan Kızlasov’a göre Lung-ch’eng devletin sadece siyasi merkezi değil aynı zamanda dini merkez olarak da karşımıza çıkmaktadır. T’ai-ling şehri ise sadece hayvan sayılarının değil aynı zamanda ne kadar tahıl miktarının olduğu ve hasat edilen tahılların depolanabilmesi için büyük alanların bulunduğu bir şehirdir. (İbiş, 2019: 38) Yani T’ai-ling şehri devletin ekonomik merkezi rolünü üstlenmiştir. (Kızlasov, 2020: Goroda Gunnov, çev: Tahsin Bilçi)

Çin kaynaklarında Hun toplumunun, konargöçer yapısının yanı sıra maddi kültürün genel özelliklerini barındıran kalelere, hendek, siper ve surlarla çevrelenmiş şehirlere ve tahıl ambarlarına sahip olduğu ortaya konmuştur. Sovyet arkeolog ve tarihçi Leonid

Kızlasov yaptığı çalışmalar sonucunda “*Hunlar, Türkistan ve Güney Sibiryada yerleşik hayata geçerek kent kültürüne geçen ilk devlettir*”(Kızlasov, 2006: 149) şeklinde bir sonuca ulaşmıştır.

Kaynaklarda ayrıca devletin tahıl merkezi olan Cao-sin ch'eng ile Orhun Vadisi'nde bulunan, Hun Devleti'nin kuzey başkenti Pei-ting'den(Mo-Tu'nun yazlığı), özel bir şehir olan İvolga'dan, Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehrinde de bahsedilmektedir. Açıkça görülmektedir ki Hunlar yerleşik hayat tarzını benimsemiş olup ekonomisinin temelini ise hayvancılık, madencilik, tarım oluşturmaktadır. Bu bilgiler Türk şehir kültürünü ilk kuranların Hunlar olduğunu kanıtlamaktadır.

Hun Şehir Kültürünün Yansıması Olarak Chih-chih Ch'an-yü'nün Kale-Şehri

Türk kültür tarihinde Türk şehirciliği hakkında yaygın olan genel görüş şehircilik kültürünün çok eskiye götürülemeyeceği yönündedir. (Sümer, 1994: 2)Başka bir ifadeyle Türklerde şehir kültürünün Uygurlar ile başladığı düşünülmektedir. Böyle bir görüşün yaygın olmasında Hun şehir kültürü hakkında bilgi veren kaynakların az ve sınırlı olması etkili rol oynamıştır.

Çin yıllıklarına ve arkeolojik bilgilere göre Türklere ait ilk şehir kalıntılarının Asya Hun Devleti'ne ait olduğu ve Hunların kendilerine özgü kent kültürü oluşturdukları ortaya çıkarılmıştır. Nitekim Hunların şehir kültürü hakkında ilk bilgiler Çinli tarihçi Ssu-ma Ch'ien tarafından verilmiştir.(Kızlasov, 1992: 50,51)

Kaynaklarda sadece Lung-ch'eng, Tai-ling, Cao-sin ch'eng ve Pei-ting şehirleri hakkında değil aynı zamanda Hun şehir kültürünü yansıtan Chih-chih Ch'an-yü'nün kendisi için yaptırdığı istihkâm merkezi olan kale-şehri hakkında da bilgiler mevcuttur. Bu istihkâm merkezi Kazak arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Türk şehirlerinin temel özelliği güvenlik konusunun ön planda tutulması ve güvenlik konusunda coğrafyanın imkânlarından azami ölçüde faydalanılmasıdır. Coğrafyanın yanı sıra şehirlerin kurulmasında tercih edilen plan da güvenlik konusunda önemli rol oynamıştır. Genel olarak kare plan tercih edilmiştir.(Şahin, 2023: 309-310)

Chih-chih Ch'an-yü kendi şehrini inşa ederken güvenlik konusunda bu özelliklere dikkat etmiştir.

Chih-chih Ch'an-yü kendisinin ve askerlerinin güvenliğini sağlamak için MÖ 44(43) yılında Yedisu bölgesinde bulunan Talas Nehri kıyısında(Rasonyi, 1988: 67) büyük kare şeklinde reform niteliğinde tanımlanabilecek bir kale-şehir inşa ettirmiştir. Bu kale-şehir, 71 tul 43 arz koordinatları arasında yer alan ve verimli bir vadi olan Talas Vadisi sınırları içerisinde bulunmaktadır. (Baykuzu, 2020: 132) Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere göre Roma savunma mimarisinden esinlenerek inşa edildiği tahmin edilmektedir.(Baykuzu, 2020: 132)Bu kale-şehrin yapımında Yedisu bölgesi halkından oluşturulan beş yüz kişilik büyük bir ekip çalışmıştır. Muazzam büyüklükteki ekibin özverili çalışması sonucu kale-şehir iki yıl içinde tamamlanmıştır.(Ögel, 2001: 160)

Çin kaynaklarına göre kale-şehrin en önemli özelliklerinden biri Hun savunma sisteminin karakterini yansımasıdır. Kale-şehrin savunma sistemi Çin kaynağında şöyle anlatılmıştır: “*Toprak duvar ön taraftan ahşaptan yapılmış iki sıra halinde duvarlarla çevrelenmiştir; bu özellik şehrin diğer bölgelerinde beş sıra olarak uygulanmıştır. Kale-şehrin dış tarafı da yüksek çitlerle, ağaçtan yapılmış gözetleme kuleleri ve toprak tabyalarla güçlendirilmiştir*”. Kale-şehrin dört bir tarafa açılan kapıları bulunmaktadır.(Taskin, 1973: 126,128) Kale-şehrin en dış kısmında ise güvenlik önlemi olarak su dolu hendek kullanılmıştır.(Baykara, 2023: 135) Ayrıca kale-şehrin

ortasına “çamurdan yapılmış surlar ile çevrelenmiş iç kale de yapılmıştır. Surların ortasında ise askerlik bakımından Hun askeri birliklerine kolaylık sağladığı düşünülen tepecik vardı.(Ögel, 2019: 164)

Kale-şehrin savunmasına dair diğer Çin kroniği; “Çanyünün şehrinin surları üzerinde beş renkli bayrağın asılı olduğunu ve bu şehirde yüzlerce zırhlı askerin bulunduğu(Taskin, 1973: 128,131)şeklinde bir bilgiyi paylaşarak şehirden övgüyle bahsetmiştir. Kale-şehrin savunması hakkında verilen bu bilgilerden hareketle Hunların kendi güvenliklerine büyük önem verdiklerini ve alınabilecek tüm önlemleri aldıklarını söylemek mümkündür.

Ban Gu'ya ait Çin tarihi kroniklerinde Kulan-Koruk bölgesi Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehri yani karargahı olarak geçmektedir. İlginçtir ki, bu konuya ilgi duyan hiçbir tarihçi Ban Gu'ya ait Çin kronoğünde verilen bilgilerle tamamen örtüşen Kulan-Koruk bölgesinin eski bir müstahkem şehir olan Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehri olduğuna dair bir hipotez bile öne sürmemiştir.(Çoroyev, 2017: 1) Tarihçi Bernştam ise Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehrini Kenkol harabeleriyle özdeşleştirmek istemiştir. (Baykara 2023: 83)

Kale-şehrin özellikleri bütünlük içinde değerlendirildiğinde Hunların şehir kültürü ile ilgili geçmişten gelen tecrübe ve bilgi birikimlerinin olduğunu ve bunu kendi oluşturdukları mimari özelliklere yansıttıkları ve bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Chih-chih Ch'an-yü tarafından yaptırılan bu kale-şehir Türk şehircilik tarihinde bir Hun başkenti olan T'ung-Wan Ch'eng şehrinin keşfedilmesine kadar ilk şehircilik faaliyeti olarak kabul görmüştür.

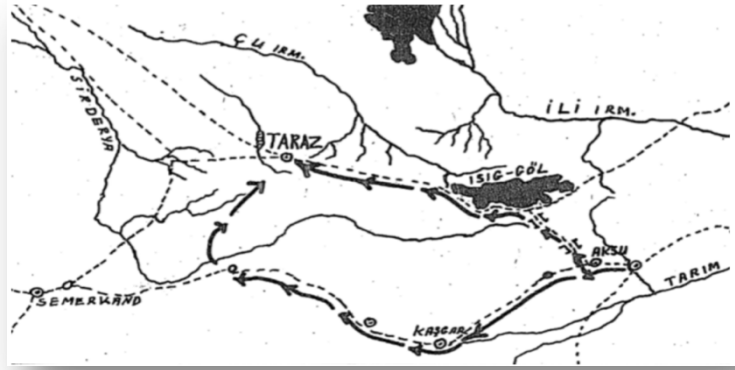
Sonuç

Çin kaynaklarının sadece hayvancılıkla uğraşmışlardır dediği Hunlar, arkeolojik verilerin kanıtladığı gibi madencilik ve tarımla da uğraşmışlardır. Hunlar her iki alanda da üst seviyede ilerlemişlerdir. Hunlar hem madenciliğin hem tarım üretiminin getirmiş olduğu avantajları iyi değerlendirerek yerleşik hayata geçişin ilk adımlarını atmışlardır.

Hunlar şehirlerini kendi ihtiyaçlarını temin edebilmek amacıyla madencilik ve tarım açısından uygun yerlere inşa etmişlerdir. Şehirlerini inşa ederlerken kendi güvenlikleri için de savunmayı her zaman ön planda tutmuşlardır ve kendi dönemlerinde alınabilecek tüm güvenlik önlemlerini almışlardır. Bunun en güzel örneklerinden biri Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehridir.

Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan şehirlerin kalıntıları sayesinde Hun şehir kültürünün haritası önemli ölçüde açıklığa kavuşturulmuştur. Hunlara ait olduğu tespit edilen şehirlerin hiçbirisi rastgele ve plansız bir şekilde yapılmamıştır. Aksine şehirleri planlayanlar düzenli, planlı ve tutarlı net şehir formları inşa etmişlerdir.

Hunlar kendi şehirlerini oluştururlarken kendi dünyalarını, kurdukları şehirlere yansıtmayı başarmışlardır. Hunların bizzat kendileri tarafından oluşturulan şehir kültürü kendisinden sonra tarih sahnesinde yer alacak olan Kök Türk Kağanlığı başta olmak üzere diğer Türk devletleri için temel teşkil etmiştir.

Resim 1: Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehrinin bulunduğu yer.
<https://tarihteniz.wordpress.com/2018/06/14/>

Resim 2: Chih-chih Ch'an-yü'nün kale-şehrinin kalıntıları olduğu düşünülen Kulan Koruk Yerleşim Yeri.
<http://kghistory.akipress.org/>

Resim 3: Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehri olduğu düşünülen Kulan Koruk Kale Duvarının Kalıntıları(Güney Tarafı).
<http://kghistory.akipress.org/>

Resim 4: Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehri olduğu düşünölen Kulan Koruk Kale Duvarının Kalıntıları (Batı Tarafı).

<http://kghistory.akipress.org/>

Resim 5 : Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehri olduğu düşünölen Kulan Koruk Yerleşim Yerinin Güney Kapısı Tarafında Bulunan Toprak Tabya Kalıntıları.

<http://kghistory.akipress.org/>

Resim 6: Tarihi kaynaklara göre Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehri olduğu düşünülen Kulan Koruk Yerleşim Yerinin Duvar Temeli.

<http://kghistory.akipress.org/>

Resim 7: Tarihi kaynaklarla örtüşen Kulan Koruk'un Güney Kapısının Toprak Setleri. Böyle bir kalenin Türkistan'da muadili yoktur. Kulan Koruk, kadim bir şehir olan Chih-chih Ch'an-yü'nün kale şehridir.

<http://kghistory.akipress.org/>

Kaynaklar

Baykara, Tuncer (1975), "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6.

Baykara, Tuncer (2023), *Türkler ve Şehirleri I*, İstanbul: Post Yayınevi.

Baykuzu, Tilla Deniz (2020), *Asya Hun İmparatorluğu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Biçurin, Nikita Yakovleviç (1950), *Sobraniye Svedeniy O Narodah, Obitavşih Sredney Azii v Drevney Vremena*, T. I, Moskva-Leningrad: Izdatel'stbo "Nauka".

- Çoroyev K. (2017), Taynı Arheologičeskih Pamyatnikov Talasskoy Dolini (Fotoprezentatsiya İssledovatelskih Ekspeditsii), <https://kghistory.akipress.org/> (e.t. 25.11.2023).
- Erden, Uğur (2017), *İslam Öncesi Türklerde Madencilik ve Maden Ürünlerinin Ticareti (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar)*, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- İbiş, İlyas (2019), *Rus Arkeologların Araştırmalarına Göre Asya Hunlarında Şehir ve Yerleşme*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kalan, Ekrem (2012), "İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış", *Türkbilig*, Sayı 24(4).
- Kılıç, Luiza (2018), *Güney Sibiryada Hun Türklerine Ait Kurganlar, Mezarlar ve Şehirler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kızlasov, Leonid R. (1992), *Oçerki Po İstorii Sibiri İ Tsentralnoy Azii*, Krasnoyarsk.
- Kızlasov, Leonid R. (2006), *Gorodskaya Tsivilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*, Vostoçnaya Literatura, Moskva.
- Kızlasov, Leonid R. (2020), "Goroda Gunnov", çev. T. Bilgi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 513.
- Ögel, B. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, Bahaeddin (2019), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rasonyi, Lazslo (1988), *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sümer, Faruk (1994), *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çandarlı Şahin, Aslı (2023), "Eski Türklerde Şehir Kültürü", *Mavi Atlas*, 11(2), 306-320.
- Taskin, S. (1968), *Materialı Po İstorii Sunnu (Po Kitayskam İstoçnikam)*, Vıp. I, Moskva.
- Taskin, S. (1973), *Materialı Po İstorii Sunnu (Po Kitayskam İstoçnikam)*, Vıp. II, Moskva.